

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՑՈՒ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՍՈՐԻՆԵՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԱՏԹԵՈՍԻ ՀԵՏ

Ուշ շրջանի հայ-ասորական կապերով, հատկապես եկեղեցական առնչակցություններով զբաղվող մասնագետներին, անտարակույս, կհետաքրքրի XVIII դարի վերջին երկու տասնամյակների հայ նշանավոր հոգևոր և քաղաքական գործիչ Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսի (1780—1799 թթ.) 1787 թ. հոկտեմբերին գրած մի նամակը՝ հասցեագրված ասորիների կաթողիկոս Մատթեոսին։ Այդ նամակի հետ միաժամանակ շարադրվել է մի կոնդակ, ուղղված «առաջնայն ազգն մեր վասն օգնութեան առնելոյ Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորւոց»։

Սա առաջին նամակը չէ, որ ուղղվել է Ղուկաս Կարնեցին ասորական եկեղեցու վեհափառին։ Դեռևս 1782 թ. ամռանը Մատթեոս կաթողիկոսը էջմիածին եկած ուխտավորների միջոցով Ղուկաս Կարնեցուն նամակ էր ուղարկել, որը, զբախտաբար, չի պահպանվել։ Նրա բովանդակությունը հայտնի է Ղուկասի գրած պատասխան նամակից, շարադրված նույն թվականի օգոստոսի 12-ին, որից տեղեկանում ենք ասորական կաթողիկոսական աթոռի շուրջ ծավալված կատաղի պայքարի մասին։ Այդ նամակն ամբողջությամբ հրատարակել է Գյուտ Աղանյանցը 1899 թ.¹։

Մահացել էր ասորիների կաթողիկոսը և օրինական կարգով ընտրվել էր նոր կաթողիկոս՝ Մատթեոսը, որը պետք է օժվեր Մերտինում, ասորվոց եկեղեցու աթոռանիստում։ Բայց գործին խառնվում են հավատարաց (ախթարմա-կաթողիկ) ասորի հոգևորականները և այն քավականին բարդանում է։ «Մի ոմն ախթարմայ սուտ վարդապետ,— կարդում ենք նամակում,— յազգէ իրենանց՝ Միխայէլ անուամբ», որը մինչ այդ Հանգստում, Նինվեում և շատ այլ տեղերում զբաղվել էր կաթողիկոսյան տարածմամբ, «զեկեղեցիսն յափշտակեալ» եկել էր Մերտին և, կաշառելով տեղի իշխողին, ցանկացել էր սպանել տալ նորընտիր կաթողիկոսին։ Վերջինս կարողացել էր փախչել լեռները, հավաքել իրենց ազգի ուղղափառ եպիսկոպոսներին և օժվել որպես ասորվոց կաթողիկոս։ Ախթարմա ասորիները շարունակել էին իրենց քայքայիչ գործունեությունը ավելի եռանդուն թափով և երբ Մատթեոսը օգնություն ստանալու հույսով դիմել էր Ամիդ, նրանք կարողացել էին այնտեղի փաշային իրենց կողմը գրավել և վերջինս նորընծա կաթողիկոսին ստիպել էր շեղումներ կատարել իրենց հավատից. «Եւ զնոյն տեղոյ փաշայն ի կողմն իւրենանց արկեալ ճնշեալ էին զսա յոյժ. մինչ զի՝ բռնութեամբ փաշային զուրար Աստուածն առանց խաշեցարի ասել էին տուեալ ուղղափառ ասորոցն»²։ Մատթեոս կաթողիկոսը բողոքել էր Կ. Պոլսի հայերին՝ պատրիարքին, իշխաններին և մեծամեծներին, բայց սրանք ոչնչով չէին կարողացել օգնել նրան։ Նամակ էր գրել նաև ամենայն հայոց կաթողիկոսին, խնդրելով «օգնել ինքեան, բազում աղերսանօք և կսկծմամբ»։ Ղուկաս Կարնեցին անմիջապես արձագանքել էր նրան և շնորհավորելով կաթողիկոսությունը, խոստացել հետևյալը՝ «...թէ գրեւոց եմ ի մեծն Պօլիս առ մերայինսն օգնել քնդ և ազգիդ քո»³։ Ղուկաս Կարնեցին այդ նամակում Մատթեոսին՝ «սրբազնակատար կաթողիկոսիդ և ծայրագոյն պատրիարքիդ ամենայն ասորոց, սիրեցելոյ և բազմալոյ եղբօրդ մերոյ ի Քրիստոս» արժանապատոյ և գերյարգելոյ... սիրողիս ազգիս մերոյ և Աստուածաձէջ Աթոռոյ» հայտնում է իր վշտակցությունը պատահած աղետի համար, «զորս կրէք ի շարափառաց՝ յաղագս ճըշմարիտ հաւատոյ սրբոյ և ուղղափառ դասնութեան որ առ մարդեղութիւնն Քրիստոսին»։ Ղուկասը եղածի մասին տեղեկացել էր ոչ միայն Մատթեոսի նամակից, այլև նրա գրաբեր ուխտավորներից. «Եւ զի զերկարապէսն տացեւոցս ի գրաբեր ուխտաւորացս իմացար լրիւ և ծանեաք զամենայն վիշտս և զեկեղութիւնս ձեր վասն որոյ՝ յոյժ առաւել վշտացար ի սիրտ և ի հոգի, և ցաւեցար վասն ձեր»⁴։

¹ Դիւան հայոց պատմութեան. գիրք Դ, Թիֆլիս, 1899, էջ 413—417։

² Նույն տեղում, էջ 413—414։

³ Նույն տեղում, էջ 414։

⁴ Նույն տեղում, էջ 415։

Մինչ ուխտավորները պատրաստվում էին մեկնել էջմիածնից, Ղուկաս Կարենցին գրում է նամակներ՝ ուղղված Կ. Պոլսի պատրիարքին և իշխաններին՝ «որպես զի օգնեցնեմ ձեզ. և հոգ տարցնեմ բանից ձերոց, զոր ինչ և և գրեալ իցէք կամ յայսմհետէ գրիցէք, ի փառս սրբոյ Հաւատոյս մերոյ»։ Եվ այդ նամակները զգնի սակաւ աւուրց լղելոց եմք ի մեծն Պօլիս։ Այսպէս գիտասցես և լիցիս միամիտ»։

Վերջում Ղուկասը ողջույններ է հղում Մատթեոսի կողմնակիցներին՝ «Պշառայ արժանավայել Պատրիարքին սրբոյ Երուսաղէմի։ Նաև Իբրահիմ, Սահիթ, Ապլահաթ, Էլիազ, Իբրահիմ, և Ապուլազիզ արժանապատիւ եպիսկոպոսացն և Եագուր հանճարափայլ վարդապետին, և այլ ամենայն շնորհազարդ եպիսկոպոսաց և վարդապետաց ընդ ձեռամբ և ընդ հրամանաւ քոյ՛ նղելոց»։

Նոտրե ատաղին անգամ հրապարակվող նամակից, որը պատասխանն է ասորի Էլիաս և եպիսկոպոսի ձեռքով էջմիածին բերված Մատթեոս կաթողիկոսի նամակի և թվագրված է 1787 թ. հոկտեմբերին, ասվում է, որ ընթերցելով նամակը և տեղեկանալով ասորիների հոգևոր առաջնորդի կրած նեղությունների և տառապանքների մասին, որոնց նա նախապես տեղյակ էր, ուրախ է արձանագրելու, որ իր խնդրանքով Կոստանդնուպոլսի հայերը կարողացել են օգտակար լինել Մատթեոս կաթողիկոսին. «զի վրէժխնդրութեամբ արդարադատին Աստուծոյ և օծանդակութեամբ մերազնիցին Կոստանդնուպոլսոյ ի մեծազօր թագաւորէն հրաման հանեալ, արտօրեալ տուեալ էիր զշարադուխն զայն՝ հակառակ քո և ուղղափառ սրբոյ եկեղեցւոյ, և հանդերձ համախոհութն և հերձուածողօք ամօթապարտ արարեալ, և զսուրբ զԱթող և զեկեղեցիս թափեալ ի շար աղանդոյ նոցին և ի բռնութենէ»։

Բայց, երևում է, որ այդ ամենը նյութապես էժան չէր նստել ասորի կաթողիկոսի ու նրա կողմնակիցների վրա։ Օսմանյան պետության մեջ ամենուրեք իշխում էր կաշառակերությունը և այն էլ մեծ չափերով։ Պետք էր վարձահատույց լինել ոչ միայն բարձրագույն հրովարտակը ստորագրողին, այլև մեծ ու փոքր աստիճանավորներին, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում էին գործի հետ։ Ուստի ասորվոց կաթողիկոսը մեծամեծ պարտքեր էր արել այն չափով, զինքն չհայտնեց և հայրապետին, խնդրում էր շրջաբերական նամակ հղել հայերին՝ հանձնարարելով նյութական օգնություն ցույց տալ իրեն, որպեսզի կարողանա վճարել պարտքերը։

Մինչև ասորի կաթողիկոսի ցանկացած ժողովարարական կոնդակը պատրաստել տալը, Ղուկաս Կարենցին անհրաժեշտ է համարում գրել նրան զայս սիրածիք և միամտական թուղթ՝ «որ, որը նրա ներկայացուցիչ Մթոան էլիազ եպիսկոպոսի շարադրած նամակի հետ ուղարկում է նրան, «զի իմացեալ զկատարումն խնդրոյդ, միամիտ և անտարակոյս լիցիս»։

Խնդրված ժողովարարական կոնդակը կաթողիկոսը չէր կարող միանգամից ուղարկել, որովհետև այն պատրաստելու համար որոշակի ժամանակ էր հարկավոր։ Պահպանված նույն բնույթի կոնդակներից երևում է, որ թե՛ մանրանկարիչը և թե՛ արտագրող գրիչը մեծ աշխատանք էին տանում ծավալուն և շքեղ այգօրինակ գրությունների վրա, որին նախորդում էր կաթողիկոսի անմիջական ղեկավարության տակ գործող քարտուղարի աշխատանքը։

Մովորաբար այս դեպքում էլ լայնորեն օգտվում էին նախկինում գրված նույն բովանդակություն ունեցող ժողովարարական կոնդակների սևագրություններից՝ կատարելով համապատասխան հղումներ (օրինակ, այս կոնդակի հիմնական մասը սկսվում է նման հղումով՝ «զսկիզբն տես ի նախկին և փոքրագրիք մասինն տետրիս ի 282 երեսն, նայելով և աստ ի ներքոյ», կամ «իչ ներքեում»՝ «շարձեալ տես անդ մինչև յայն բառսն, զոր տեսանես ահա ի ներքոյ և ապա եկ աստ։ Այլ անդէն զլուսանցի գրութեան խազիւ կտրեալս թողցես և զայլոն գրեսցեն»)։ Եվ դրանով պետք է բացատրել կոնդակի փոքր-ինչ ուղացումը, որը, սակայն, պատրաստվում է, կնքվում և հանձնվում Մթոան էլիազ եպիսկոպոսին։ Կոնդակի մեջ հանգամանորեն խոսվում է եղբայրական ուսորի ժողովրդի եկեղեցու վրա կախված վտանգների մասին և կոչ է արվում նյութական օգնություն ցույց տալ «Ասորոց, որք են մեզ հաւատակիցք առ ուղիղ դաւանութիւն միաւորեալ մի բնութեանն Քրիստոսի, և սրբոյ Հոգւոյն բղիժմանն ի Հօրէ միոյն»։

Կաթողիկոսը պատվիրում է «յօժար սրտիւք և զուարթ երեսօք շնորհնալիք դմա զկամուտր տուրս ողորմութեան»՝ յանուն բազմավշտակիր և խղճալի Մատթեոս կաթողիկոսին Ասորոց և Աթոռոյն նոցա, զի տարեալ դոքօք վճարեցեն զպարտս իւրեանց և ազատ լիցին ի ծանրութենէ հոգոց և տարակուսանաց...»։

Ստորև հրատարակում ենք Ղուկաս Կարնեցու նամակը՝ ուղղված ասորիների կաթողիկոս Մատթեոսին, և ժողովարարական կոնդակը:

Պատմ. գիտ. զեկտոր Վ. Ռ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

1787 թ. հոկտեմբեր—Թուղթ առ Մատթեոս կաթողիկոսն Ասորուց, ի պատասխանի երկրորդ թղթոյ նորա¹, զոր ձեռամբ էլիսազ եպիսկոպոսի, միաբանի իւրոյ², գրեալ էր առ սրբազանս մեր և խնդրեալ էր զԺողովարարութեան կոնդակ տալ նմա ի վերայ ազգի մերոյ, զի զողորմութիւնս ժողովեալ վասն իւր, հատուցէ զծանրագոյն պարտսն, զոր արարեալ էր ի վարել տալն զախթարմայ չկաթողիկոսն Միխայէլ Հալապցին, յորմէ զբազում վնասս և նեղութիւնս և հալածանս էր կրեալ՝ հանդերձ իւրահետ և ուղղափառօքն, և վերջապէս Պօլսոյ մերազնեայց օգնելովն էր վարել տուեալ զնա: Եւ սրբազանս մեր զշրջաբերական կոնդակ շնորհեալ, այսու ծանուցանէ նմա զկատարելն իւր զխնդիրն նորին³:

Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ տէր Ղուկաս կաթողիկոս և ծայրագոյն պատրիարկ ամենայն Հայոց Առաքելական եկեղեցւոյս Քրիստոսի և լուսակառոյց մեծի Աթոռոյս սրբոյ էջմիածնի, որ ի վաղարշապատ: Որ ահա մատուցանեմ զքրիստոսածիրն ողջոյն՝ հանդերձ եղբայրականաւ ճշմարիտ սիրով և հոգեւորափ բաղձանօք և կարօտիւ:

Տեառնդ Մատթեոսի սրբասէր կաթողիկոսիդ և ծայրագոյն պատրիարկիդ ամենայն Ասորուց, սիրելի և բաղձալի եղբօրդ իմոյ գերյարգելոյ, հարազատ բարեկամիդ և սիրողիդ ազգի մերոյ և աստուածաէջ սրբոյ Աթոռոյս, ըստ բնականի օրինի և աւանդութեան և կցորդութեան հաւատոյ և սիրոյ երանելի հարց և նախնեացն սրբոց մեր և ձեր, որում և ծանուցումն լիցի:

1147 Զի թուղթ պատուելի եղբայրութեան քոյ ժամանեաց առ մեզ ձեռամբ հարազատ միաբանին քոյ և սիրելոյն մերոյ՝ էլիսա հանճարաւոր եպիսկոպոսին: Զոր սիրով ընկալեալ և ընթերցեալ մեր, գիտացաք զնեղութիւնսդ և զտառապանսդ, զոր կրեալ էիր ի շարութենէ մուրաշափղ շարափառ Միխայիլն⁴ և նորին համախոհիցն հետեցելոց՝ որդւոցն կորստեան, զորս և յառաջնմէ իմացեալ էաք: Ընդ որս և ցաւեցաք յոյժ՝ մորմոքմամբ սրտի: Բայց ընդ այն, զի վրէժխնդրութեամբ արդարադատին // Աստուծոյ և օժանդակութեամբ մերազնէիցն Կոստանդնուպօլսոյ ի մեծագօր թագաւորէն հրաման հանեալ աքսորեալ տուեալ էիր զշարագլուխն զայն՝ հակառակ քո և ուղղափառ սրբոյ եկեղեցւոյ, և հանդերձ համախոհիւրն և հերձուածողօք ամօթապարտ արարեալ, և զսուրբ զԱթոռդ և զեկեղեցիս թափեալ ի շար աղանդոյ նոցին և ի բռնութենէ, ուրախացաք մեծապէս և գոհացար զԱստուծոյ: Յորմէ և խնդրեմք, զի վամենայն վիշտսդ և զվնասակրութիւնսդ ի յապաշխարանս համարելով, վարձատրեսցէ զսիրելի եղբայրդ մեր, և որպէս այժմ յայսմիկ կենի դառհաւատչեայն յաւիտենական կենացն պարգևեաց, ի հանդերձելումն ևս յերևիլ ինքեան հովուապետին շրնորհեսցէ քաջ և արի հովուիդ բարւոյ զանթառամ փառացն պսակ ըստ սրբոյ առաքելոյն յուսատրութեան: Եւ միշտ զթշնամիսն արդարութեան և զմշակսն անիրաւութեան զհերքեալսն ի սրբոյ եկեղեցւոյ կորագլուխս և ամօթալիս արասցէ, և զբարեշան հայրապետդ պահեսցէ յԱթոռ քո անվրդով և պերճ ի քեզավայելուչդ պատիւ, բարձրացուցանելով զեղջիւր ուղղափառութեան և միաբանադաւան սուրբ հաւատոյ երկուց համաշափղ և ճշմարտադաւան ազգացս մեր և ձեր:

Եւ արդ, քանզի խնդիր էր սիրելի եղբորդ ի մէնջ գրել զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ ազգի մերոյ վասն օգնութիւն առնելոյ քեզ ի հատուցումն ծանրագոյն պարտուցդ, զոր արարեալ ես վասն եղելոց իրագործութեանցն, և տալ զայն հարազատ և սրտացաւ միաբանին քոյ՝ էլիազ եպիսկոպոսին, առ ի շրջիլ այնու յազգս մեր և ժողովս առնել, և յօգնութիւն ժամանել քեզ: Ահա ցաւակցութեամբ եղբայրականաւ օժանդակել կամելով մեր, կատարեցաք զխնդիրդ, որովհետեւ տեղեկացեալ էաք զդիպուածոցդ և զնեղութեանցդ, զորս կրեալ ես և կաս ի ներքոյ դժուարակրելի ծանրութեան պարտուց, ըստ որում ծանուցեալ էիր:

Եւ մինչ զէլիազ եպիսկոպոսն կոնդական մերով ուղևորէաք, զայս սիրաձիր և միամտական թուղթ ևս գրեցաք առ յարգելի հղբայրդ մեր, և նա ևս զորպիսածանոց թուղթ մի գրեաց, զորս և ի միասին յղեցաք առ քեզ, զի իմացեալ զկատարումն խնդրոյդ, միամիտ և անտարակոյս լիցիս: Որ և զճշմարիտ սէրդ հոգևոր եղբայրութեան և զբարեկամութիւնդ ի մէնջ և ի սրբոյ Աթոռոյս մերմէ անպակաս ունիցիս, և ի ձեռն սիրանիշ և որպիսայայտ թղթոյ արծարծեսցես զնոյնս՝ առ ի վրճարումն պարտականութեան մերոյ, որք ի Տեառնէն մերմէ և Փրկիչէն զանջրելի պատուէր ընկալեալ, պարտական եմք սիրել զմիմեանս սերտիւ և ճշմարտիւ սիրով: Ողջ լեր ի Տէր:

Գրեցաւ ի թուոջ Փրկչին 1787 և ի թուոջս հայկական ՌՄԼԶ, ի հոկտեմբերի... և ի բարձրագոյն Աթոռս ամենայն Հայոց, ի սուրբ էջմիածին:

(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4501, էջ 1146—1147):

[1787 թ. հոկտեմբեր]—Կոնդակ առ ամենայն ազգն մեր վասն օգնութիւն առնելոյ Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորոց, որ ի հակառակութենէ յինքեանց դարձեալ ախթարմայիցն զսաստիկ տառապանս և զմեծամեծ վնասս էր կրեալ և ի ներքոյ պարտուց անկեալ: Քանզի ոմն չեպիսկոպոս ի հաստեղցն զլուխ ամբարձեալ հանդերձ համախոհիքն, ջանայր յինքն գրաւել զԱթոռն նոցա և զհայրապետութիւնն: Իսկ սա, ձեռնառութեամբ մերազնեայցն կոստանդնուպօլսեցւոց, յայտ առնել ետ թագաւորին Օսմանցւոց, և վարել ետ զնա յԱթոռոյն, և ընկէջ յիշխանութենէն, և հազիւ կալաւ զԱթոռն հայրապետութեան Ասորոց՝ պահելով յուղղափառութեան ի միաբնադաւան հաւատս ի Քրիստոս: Եւ զի յայսմ իրագործութեան զբազում դրամս ծախելով գոյաթափեալ էր և ընդ պարտութեան անկեալ, վասն որոյ ի սրբազանէն զշրջաբերական նամակ էր խնդրեալ ի ձեռն Մթոան էլիազ եպիսկոպոսին իւրոյ, ի վերայ ազգին մերոյ վասն ժողովարարութեան: Ուստի և սա զայս գրեալ շնորհեաց նոցա՝

(Զսկիզբն տե՛ս ի նախկին և փոքրադիրք մասինն տետրիս ի 282 երեսն, նայելով և աստ ի ներքոյ):

...Որք կայք զետեղեալք ի մայրաքաղաքս, ի քաղաքս, ի գավառս, ի դասապայս և ի գիւղորայս, ուր և հանդիպեսցի դոյն ունօղդ ի ձեռին զայս օրհնածիր նամակս մեր: Յորս կառուցեալ քրիստոսահիմն սրբոց եկեղեցեաց և եկեղեցականաց դասուց, արհիապանձ Առաջ... (դարձեալ տե՛ս անդ մինչև յայն բառսն, զոր տեսանես ահա ի ներքոյ և ապա եկ աստ: Այլ անդէն զլուսանցի գրուածսն խազիւ կտրեալս թողցես և զայլսն գրեսցես):

...Յայսպիսեաց հոգևոր և վարձատրելի գործոց աղագաւ պակասաւորաց և զվիշտս յանձնառողաց մի է սիրելի եղբայրն մեր՝ Մատթէոս սրբասէր և բարեմիտ կաթողիկոսն միաբնադաւան և ուղղափառ ազգին Ասորոց, որք են մեզ հաւատակիցք առ ուղիղ դաւանութիւն միաւորեալ մի բնութեանն Քրիստոսի, և սրբոյ Հոգւոյն բղխմանն ի

Հօրէ միայն: Որոյ զդիպուածն և զաստուածահաճոյ և հասարակագոտ աշխատութիւնն և զգոյաբարկրելի ծանրութիւնս յանձն առնուլն ցուցից ձեզ, զի և դուք օժանդակելով և կարեկցելով նմա, մասնակցիցիք նորին հոգեշահ և վարձատրելի գործոց: Քանզի գիտէք իսկ, զի ի վաղնջուց ժամանակաց վասն մեղաց մերոց շար և հոգեկորոյս աղանդն երկաբնակութեան սպրդեալ մտեալ է ի յազգս միաբնադաւանիցս՝ ի սաղրելոյ ամենաշար ոգւոյն՝ մոլորութեան և ի նորին կամարարաց որդւոցն կորստեան, որք ոչ միայն զհոգիս ոմանց ուղղափառաց պատրեալ կորուսանեն ընդ իւրեանց եղկելի հոգւոցն, այլ մարմնաւորապէս ևս վնասեն զնոսա, և օր ըստ օրէ յաւելանին, և յառաջեն ի շար անդր, և յանդգնին ի մեծագոյն իրս ևս ամբառնալ:

Որպէս յանցեալսն ի յԱսորւոց ազգէն հետեալ հերձուածօղբն Թերակրակէք ջանս եղեալ կամեցեալ են զՄատթէոս սրբասէր կաթողիկոսն Ասորւոց ի բաց մերժել յԱթոռոյն, և զԱթոռն և զհայրապետութիւնն յափշտակել, և յինքեանս գրաւել, և զմիաբնադաւան ուղղափառսն նուաճել և ինքեանց հետեւեցուցանել: Որովք շարամտութեամբք և զանչափ վնասս և նեղութիւնս են հասուցեալ խղճալոյն այնորիկ և միաբանից իւրոց: Իսկ նա զամենակերպ փորձանս և շարիս կրելով ի հակառակութենէ նոցին, և ևս արիաբար ընդդիմացեալ է նոցա, և ի յայլ կողմանց անօգնական գտանիլն, Կոստանդնուպօլսոյ օրհնեալ մերազնէիցն ձեռնառութեամբ և օժանդակութեամբ զհրովարտակ է հանել տուեալ յարքունուստ, և զշարագլուխն հակառակաց վարեցուցեալ և զհամախոհս նորին կորագլուխ արարեալ: Եւ հազիւ զսուրբ Աթոռս իւրեանց և զխղճալի ժողովուրդն ազատեալ ի նոցունց, և զբազումս ի հետեւելոցն ևս դարձուցեալ է վերստին ի յուղղափառութիւն միաբնադաւանութեան, և ի կրօնս եկեղեցւոյ իւրեանց: Բայց յայսմ իրագործութեան զբազում դրամս է վատեալ, թող զանչափ վնասսն, զոր ի շարափառացն կրեալ է: Եւ ոչ միայն գոյաթափեալ են ինքն և միաբանք իւր, հանդերձ սուրբ Աթոռովն իւրեանց, այլ և ի ներքոյ ծանրագոյն և տոկոսաշատ պարտուց ևս են անկեալ: Որոյ աղազաւ յայլ ուստեքէ օգնութիւն ոչ ունելով առ ի վճարել զայն, սիրոյ և աղերսանաց թուղթ էր գրեալ առ մեզ, ձեռամբ միոյ միաբանի իւրոյ՝ Եղիա անուամբ եպիսկոպոսի (որ ըստ լեզուի իւրեանց Մթոան էլիազ կոչի), և խնդրեալ էր ի մէնջ զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ օրհնեալ ազգիդ մերոյ Հայկազնոյ, առ ի գտանել ի ձէնջ օգնութիւն ազատութեան ծանրաբեռն պարտուց իւրեանց: 11 Եւ մեր իմացեալ զայնքան տառապակրութիւնսն նորա, ոչ անտես առնելով զաղաչանս նորին, ահա զայս նամակ օրհնութեան գրեալ առ բարեպաշտութիւն ձեր, ետուք ի ձեռս հարազատ միաբանիդ նորին՝ էլիաս եպիսկոպոսիդ, զի եկեալ խնդրեսցէ ի յողորմածացդ զկամաւոր ողորմութիւնս:

Վասն որոյ պատուիրեմք սիրելի և հոգեկոր որդւոցդ մերոց, զի յիշելով զհրաման սրբազան Առաքելոյն Պօղոսի, թէ ունիցիք զգութ առ ընտանիս հաւատոց, ի գալն դորա առ ձեզ, սիրով ընկալչիք և ի փառս Քրիստոսի Փրկչին մերոյ և ի սէր սրբոյ հաւատոյս մերոյ ուղղափառի, ի գութ շարժեալ և յայց ելեալ, յօժար սրտիւք և զուարթ երեսօք շրնորհեսցիք զմա զկամաւոր տուրս ողորմութեան՝ յանուն բազմալըտակիր և խղճալի Մատթէոս կաթողիկոսին Ասորւոց և Աթոռոյն նոցա, զի տարեալ դոքօք վճարեսցեն զպարտս իւրեանց և ազատ լիցին ի ծանրութենէ հոգոց և տարակուսանաց, և զուարթութեամբ կացցեն ի սուրբ հաւատս և յուղիղ դաւանութիւնս սրբոյ եկեղեցւոյ, որով հաղորդք եմք իրերաց մեք և նոքա, և աղօթեսցեն առ Աստուած վասն կենաց և բարեյաջողութեան ձերոյ: Եւ որպէս դուք ձերովք տրօքն պատճառ լինիք ազատութեան նոցա ի պարտուց, աղատարարն Քրիստոս ևս զձեզ ի հոգեկան և ի մարմնական պարտուց փրկեսցէ և ազատես-

ցել: Ուրբ և լիշիք օրհնեալք և զօրացեալք ի Տէր միշտ և շնորհք սրբոյ Աթոռոյս եղիցի ընդ ձեզ յարածամ: Ամէն:

(Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4501, էջ 1331—1332)

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Առաջին նամակը Մատթեոս կաթողիկոսը գրել է ամենայն հավանականությամբ 1782 թ.: «Զի սիրածոր թուղթ եղբայրութեան քո առ մեզ ժամանեաց»,— կարդում ենք Ղուկաս Կարենցու 1782 թ. օգոստոսի 15-ին գրած նամակում (Դիվան հայոց պատմության, գիրք Դ, էջ 414):

2. Էջմիածնի վանքի մուտքի մատյաններից մեկում 1787 թ. հոկտեմբերի 20-ին արված մի գրանցումից երևում է, որ էլիսա վարդապետը մի շարք նվերներ էր բերել կաթողիկոսին (Հալեպի և եվրոպական արտադրության հագուստեղեն, գործվածքներ և 12 զուխ շաքար): Ստորև բերում ենք այդ գրանցումը. «Ասորի էլիսազ եպիսկոպոս մի ի Տիգրանակերտու եկեալ այսինչ ընծայ ետ. Դ. Հալապի և կէս ֆիլիմանկ շուխայ, Զ. Հալապի խառայ, Ա. կէռմեսուտ, ԺԲ զուխ շաքար» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 5, վավ. 36, էջ 58):

3. Սովորաբար նամակների շարադրման ժամանակ հատուկ մատչանում գրանցում էին նաև նրանց համառոտ բովանդակությունը (համառոտագրությունը): Այս նամակի բովանդակությունից, որ ամբողջությամբ հրապարակում ենք ստորև, հայտնի է դառնում նամակի ուղարկման, հետևապես և Մատթեոս կաթողիկոսի գտնվելու վայրը, որը Ամիդ քաղաքն էր: «[1787 թ. հոկտեմբեր]—Թուրք յայլ և այլ տեղիս, ի յԱմիդ—Թուղթ մի առ Մատթեոս կաթողիկոսն Ասորոց, ի պատասխանի թղթոյն, զոր գրեալ էր ընդ էլիսազ եպիսկոպոսին իւրոյ, որով և խնդրեալ էր ի սրբազան Վեհէն մերմէ զկոնդակ շրջաբերական ի վերայ հանուր ազգին մերոյ, որ և սրբազան Վեհէն մեր ոչ անտես արարեալ զխնդիրս նորա, գրեցուցեալ զկոնդակ մի ետ սոյն էլիսազ եպիսկոպոսին, զի երթեալ ժողովեսցէ ըստ խնդրոյ վերոյ յիշեալ կաթողիկոսին իւրեանց: Եւ զայս թուղթս առ ինքն գրեաց, զի միամտիցի վասն խնդրոյն» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4481, էջ 226ա):

4. Սա Ղուկաս Կարենցու 1782 թ. օգոստոսի 25-ի նամակում հիշվող Միխայել վարդապետն է (տե՛ս Դիվան հայոց պատմության, գիրք Դ, էջ 413):

5. Կարելի է կարծել, որ կոնդակը ուղղված էր Կոստանդնուպոլսի և շրջակայքի հայ բնակչությանը: Կոնդակի համառոտագրությունը պահպանված է, որը ամբողջությամբ բերում ենք. «Կոնդակ մի վասն ժողովարարութեան առ հանուր ազգն մերոյ, զոր ըստ խնդրոյ Ասորոց Մատթեոս անուամբ կաթողիկոսին ետուք նոցին միարան էլիսազ անուամբ ուրումն, զի այսու ժողովեսցէ զկամաւոր տուրս ազգին մերոյ Հայկազունյ և լցուցեն զպակասութիւն իւրեանց» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. № 4481, էջ 226ա):

Այս (իհարկե և նախորդ) համառոտագրությունը կազմվել է նամակների շարադրումից հետո: Ամսաթիվը նշված չէ, բայց մյուս գրանցումներից երևում է, որ դա եղել է 1787 թ. հոկտեմբերի վերջերին:

6. Էլիսա եպիսկոպոսին Էջմիածնում նվերներ են տվել (Ֆարաշա, հնդկական սրբիչներ և արկղիկ): Այդ մասին վանքի ելից մատչանում կարդում ենք. «Ասորոց էլիսազ եպիսկոպոսին ազուցաք Ա. շալի լաւ ֆարաճայ՝ ամլաս քեօպաղով, Բ. հատ հետու զումաշ մահրամայ և Ա. բաղայ սե զուբի ետուք ի հոկ[տեմբերի] ելն: Սա իւրեանց Մատթայ կաթողիկոսէն թուղթ էր բերեալ և կոնդակ խնդրէր՝ յօգնականութիւն իւրեանց, որ և ետ սրբազան Վեհապետս մեր ըստ խնդրոյ յիշեալ կաթողիկոսին» (Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի արխիվային բաժին, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2, վավ. 11, էջ 125):

ՎԱՍԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ